

**Duverger ve Sartori'nin Sınıflandırması Çerçevesinde Türkiye'de
Parti Sistemleri**
*Party Systems in Turkey within the Framework of Duverger and Sartori's
Classification*

DOI: 10.38155/ksbd.1388536

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
09.11.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
23.03.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.06.2024

**KARADENİZ SOSYAL
BİLİMLER DERGİSİ**

Dr. Öğr. Üyesi Hafijur RAHMAN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü
hafijdu@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7945-6307

Saltuk Buğra KIZILKAYA
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
saltukbugra6648@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6298-6608

Etik Kurul Beyanı: Bu çalışmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Bu çalışmada parti sistemleri sınıflandırması çabalarının öncü isimlerinden olan Duverger ve Sartori'nin ölçütleri üzerinden Türkiye'de parti sistemi analiz edilmiştir. Duverger parti sistemlerinde bugün de en çok kullanılan partilerin sayısına odaklanarak tek parti, iki parti ve çok parti olmak üzere bir kategori yapmıştır. Sartori ise bu geleneksel ayırım hususunda yapılan kategorinin yetersiz olduğunu öne sürerek partilerin sayıma dâhil edilmesinde partilerin kabiliyetlerini dikkate almış ve yeni yöntemler geliştirerek alt kategoriler eklemiştir. Bu çalışma kapsamında dönemselsel olarak Türk parti sistemi incelenmiştir. Türk parti sisteminin dönemler itibarıyla değişkenlik göstererek farklı deneyimler yaşadığı görülmüştür. Parti sistemlerinin oluşumunda seçim sistemlerinin, hükümet sistemlerinin ve anayasal değişimlerin önemli bir etken olduğu dikkate alındığında 2017 Anayasa değişikliği sonrası ortaya çıkan ittifaklarla birlikte Türk parti sisteminin yeniden değerlendirilmesi ihtiyacı duyulmuştur. 2017 Anayasa değişikliği sonrası ortaya çıkan ittifak blokları Türk siyasetine yeni bir pratik kazandırmıştır. İktidar mücadelesinin genel itibarıyla ittifak bloklarının bileşenleri arasında geçmekle birlikte bu süreçte temel belirleyici rol ittifakta yer alan en güçlü partiler etrafında şekillenmektedir.

Anahtar Kelime: Parti Sistemleri, Duverger, Sartori, Türkiye

Abstract

In this study, the party system in Turkey has been analyzed through the criteria of Duverger and Sartori, two pioneers in classifying party systems studies. Duverger has focused on the number of parties, the most used method in the classification of party system today, and made a category as a single party, two parties and multiple parties. On the other hand, Sartori argued that the category made on this traditional distinction needed to be revised, considered the parties' capabilities in including the parties in the census, and added sub-categories by developing new methods. In this study, the Turkish party system was examined periodically. It has been seen that the Turkish party system has experienced different evaluations by varying the periods. The alliance blocks that emerged after the 2017 Constitutional amendment has brought a new practice to Turkish politics. Although the power struggle generally occurs between the alliance blocs' components, the main determining role in this process is shaped around the strongest parties in the alliance.

Keywords: Party System, Duverger, Sartori, Türkiye

Giriş

Politika sahnesinde birçok ülkenin siyasi hayatının temel dinamiği olan siyasi partiler, modern devletin salt olguları olmaları bakımından önemli rol oynamaktadır. Siyasal sistemin yapısı fark etmeksizin gerek demokratik gerekse otoriter nitelikte olsun hemen hemen bütün rejimlerde partilere rastlamak mümkündür. Kökleri uzak geçmişe dayanmayıp, 19. yüzyılın ürünü olan siyasi partiler; bölüm, parça, grup, anlamlarına gelmektedir (Atılğan ve Aytekin, 2017: 279). Siyasal partiler olmadan modern siyasi hayatın tahayyül edilemeyeceği düşünülürse o halde siyasi partiler nasıl tanımlanmaktadır? Modern politikanın baş organize edici aktörleri olan siyasi partilere yönelik çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Nitekim Kapani siyasi partiyi, “bir program etrafında toplanmış, siyasi iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacıyla güden sürekli bir örgüte sahip kuruluş” şeklinde ifade etmektedir (Kapani, 2015: 174). Buna benzer şekilde Özbudun ise siyasi partileri, “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar” olarak tanımlamaktadır (Özbudun, 1977: 4).

Lider ve politik kadro yetiştiren “ocaklar” gözüyle de bakılabilen siyasi partiler, birçok siyaset bilimci tarafından kapsamlı şekilde irdelenmiştir. Bu incelemelerin birisi de çalışmanın konusunu teşkil eden parti sistemleri olmuştur. Parti sisteminin ne olduğuna yönelik bir açıklama yapmak gerekirse parti sistemi, bileşen partilerin oluşturduğu genel örüntü ve bu partiler arasındaki etkileşime işaret eden birçok karmaşık faktörlerin sonucudur (Çam, 1968: 209). Parti sistemi, partilerin karşılıklı ilişkilerine odaklanmanın yanında onların kendilerinden çok daha fazlasını ifade etmektedir (Hague ve Harrop, 2016: 212). Parti sistemleri ülkelerin siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel yapılarına göre değişkenlik göstermektedir. Her ülkenin partilerindeki; sayı, boyut, ittifak ve strateji faktörleri nispeten istikrar örüntüsü oluşturmakta ve bu yapı ve ilişkiler bütünü de parti sistemlerini tarif etmektedir (Erbaş, 2022: 122; Teziç, 2016: 411).

Lipset (1960; 2000), Blondel (1968), Ware (2009) ve Rokkan (2009) gibi yazarlar Batı demokrasilerinde parti sistemlerini incelemiştir. Türkiye’de ise parti sistemleri hakkında en kapsamlı çalışmalardan birini parti sistemleri sınıflandırmasında birçok siyaset bilimcinin ölçütlerini ele alarak Sarıbay (1982) yapmıştır. Konusu itibarıyla yalnızca Duverger’i esas alan çalışmalarda ise Özbudun (1964), Çam (1968), ve Gündoğmuş (2021) öne çıkmaktadır. Sartori’nin parti sınıflandırması hususunda ise başkaca çalışmalar yer almakla birlikte J. Blondel ve G. Sartori’nin kıstaslarını esas alan Hamdemir ve Çelik’in (2018) bir çalışması söz konusudur. Türkiye’deki parti sistemlerine ilişkin literatür incelendiğinde de

Yanık (2003), Hamdemir ve Çelik (2018), Önder (2019), Metin (2019), Uzun (2020), Bölükbaşı (2021), Türker (2021), Erbaş (2022) vs. çalışmalara rastlanmıştır. Ancak bu çalışmaların bir kısmında Türk parti sisteminin değerlendirmesi dönemsel olarak sınırlı tutulmuştur. Bir kısmının ise Duverger ve Sartori’den hareketle değerlendirmelerde bulunmasına karşın odak noktası bu iki isim üzerinden olmamıştır. Bu bakımdan Duverger ve Sartori’nin önerilerini ayrı ayrı ele alarak Cumhuriyet döneminden günümüze kadar Türk parti sisteminin deneyimlerini bu ölçütler bakımından değerlendiren çalışmaların az olduğu saptanmıştır. Partilerin birbirleriyle karşılıklı etkileşimini ifade eden parti sistemlerinin ele alınması sonucu deyim yerindeyse partilerle ağaçların, parti sistemleriyle ormanların görünümü sağlanmaktadır. Bir siyasal sistemin sağlığı önemli ölçüde parti sistemine dayanmaktadır. Bu anlamda en iyi siyasal parti tipolojilerinden birini geliştiren Duverger’in ortaya koyduğu parti tiplerinin ve parti sistemleri sınıflandırması için yalnızca parti sayılarının yeterli olmayacağı, partilerin rekabet etme dereceleri ve tarzlarının da göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade eden Sartori’nin ölçütleri üzerinden Türk parti sistemini değerlendirmek Türkiye’deki sistemin istikrarlı mı istikrarsız mı, çok sayıda parti mi yoksa az sayıda parti mi var? sorularının karşılık bulmasına yardımcı olacaktır. Bu çalışma ile önce Duverger’in sonrasında da Sartori’nin parti sayıları üzerinden yapmış oldukları kategorileri ele alıp nihai olarak Türkiye’deki parti sistemlerini bu esaslar çerçevesinde incelemek hedeflenmektedir.

Duverger’in Parti Sayılarına Göre Parti Sistemleri Kategorileri

Çağdaş siyaset bilimcileri parti sistemleri dinamiklerinin daha iyi anlaşılması bakımından bu sistemleri çeşitli şekillerde sınıflandırmışlardır. Bu bağlamda ilk olarak partilerin sayısı esas alınarak bir sınıflandırma yapılmıştır. Parti sistemi sınıflandırmasında öncü isimlerden olan Duverger partilere yönelik; “tek partili”, “iki partili”, “çok partili” sistemler şeklinde bir ayırım yapmıştır (Duverger, 1993: 278-335). Parti sistemleri sınıflandırmasında sayısal ölçütü savunan Duverger siyasal partileri; parti yapısı, parti sistemi ve seçim sistemi olmak üzere üç temel değişken üzerinden değerlendirmiştir (Özbudun, 1977: 10). Duverger, parti sistemleri sınıflandırmasında özellikle partilerin sayısına odaklanmıştır (Özbudun, 1977: 111).

Duverger’e göre *tek partili sistemler*, demokrasi çerçevesinde doğmakla beraber yönetimin diktatörlüğe uydurulmasını ifade etmektedir. Bir partinin tek olma eğilimi göstermesi onun totaliter özelliğinden kaynaklanmaktadır (Duverger, 1993: 325-326). Hükümetin bütün mevkilerinde söz sahibi olan tek parti, devletin organlarını da tek başına denetlemektedir. Ülkenin idaresi tek parti tekelinde ise veya başka partilerin iktidar yarışına katılması söz konusu

değilse o ülkede tek parti sisteminden söz edilmektedir (Teziç, 2016: 417). Duverger, güçlerin tek bir merkezde toplandığı tek partili sistemlerin, komünist ve faşist partilerde görülebileceği gibi demokratik özellikte olanlarda da bu sisteme rastlanabileceğini ifade etmektedir (Duverger, 1993: 336-364). Yine Duverger'e göre iktidarın bütün biçimleriyle elde tutulduğu bu sistem ile diğer sistemler arasındaki fark o denli açıktır ki bu durum izaha bile lüzum göstermemektedir (Duverger, 1993: 336).

Duverger'e göre *iki partili sistemler* ise adından da anlaşılacağı üzere siyasal tercihler noktasında çoğu kez iki seçenek arasında bir seçim yapılmasını ifade etmektedir. Keza her politika, iki farklı çözüm arasından birini seçmeyi içermektedir. Uzlaştırıcı nitelik taşıyan çözümler, değişkenlik göstererek iki alternatiften birine yaklaşmaktadır. İki partili sistemde ülkenin yönetimi tek partinin elindedir. Diğer parti ise özgürlüğü korumak ve hükümete tavsiyeler vermekle yetinmektedir. Vatandaşlar gelecek seçimlerde, ülke yönetimindeki mevcut parti ile siyasal rekabet sürecinde muhalefet görevi gören diğer partinin faaliyetlerine bakarak bir karar vermektedir. Çoğu kez sonraki seçimlerde muhalefetin kazandığı görüldüğünden bu durum ülke açısından faydalı bir *sarkaç hareketini* sağlamaktadır (Duverger, 1994: 36-37).

İki partili sistemlerde neredeyse aynı büyüklükte olan iki partinin yanı sıra başka küçük grupların da yer aldığı görülmektedir. Ancak sözü edilen gruplar, geçici ve yöresel bir nitelikte olduklarından iki büyük parti ile aralarında bariz bir orantısızlık söz konusu olmaktadır. Bu durum ise ülkenin tipik bir iki parti sistemiyle yönetildiği gerçeğini değiştirmemektedir (Duverger, 1993: 278).

Duverger'in son sınıflandırması olan *çok partili sisteme* gelindiğinde bu sistem, teknik manada ikiden fazla partinin yer aldığı bir sistemi ifade etmektedir. Durum böyle olmakla birlikte Duverger, çok partili sistemlerde sistemin tipolojisini yapmanın oldukça güçleştiğine işaret etmektedir. Zira bu konuda üç partili bir sistemden sonsuza kadar sayısız bir çeşitlendirme yapmak mümkündür. Ayrıca bu sistem, her çeşit içinde farklı şekillerde belirebilir. Bu konuya ilişkin olarak Duverger, sosyalist partilerin gelişimiyle kimi ülkelerin iki partili sistemden üç partili sisteme dönüştüğü örneğini vermektedir. Hatta bazı devletlerin seçimlerinde görülen hileler ve diktatörlükler arasında dört partili sisteme tanık olduğunu belirtmektedir. Dört partili sistemden itibaren ise artık sınıflandırmanın mümkün olmadığına işaret etmektedir (Duverger, 1993: 313). Duverger'e göre çok partili sistemler, parçalanmışlıklar ve çatışmalar sonucu ortaya çıkmaktadır. Siyasi faaliyetin farklı kesimlerinde yer alanların herhangi bir sorun karşısında nasıl bir çözüm izleneceğine yönelik anlaşmazlık ve bölünmeler, çok partili sisteme hayat vermektedir. Bu sistemlerde genellikle bir parti çoğunluğu sağlayamadığından kaynaklı

olarak koalisyonlara başvurulduğu görülmektedir. Nitekim bu sistemde partiler çok nadir olarak çoğunluk yönsemesine sahiptirler. İktidarın yüklenilmesi diğer partilerle paylaşmak suretiyle gerçekleşmektedir. Bu açıdan bakıldığında başarısızlıkların faturasını iktidar ortaklarına mal etmek kolaylaşmaktadır (Duverger, 1993: 303-308).

Duverger farklı parti sistemlerinin ortaya çıkmasına neden olan faktörlerin neler olduğunu açıklarken bunların bir bölümünün her ülkenin kendi bünyesine özgü etkenler, bir bölümünün ise genel nitelik taşıdığını ifade etmektedir. Birinci gruptakiler açısından gelenek, tarih, dinsel inançlar, etnik birleşim ve ulusal rekabetlerin rol oynayabileceği, bütün ülkelerde ortak olan genel etkenlerin ise sosyo-ekonomik, ideolojik ve teknik etkenler olduğunu ileri sürmektedir. Sosyo-ekonomik etkenleri sosyal sınıf yapısının siyasal partiler üzerindeki etkiyle ideolojik etkenleri ise ideolojik bölünmeyle ilişkilendirmektedir. Duverger parti sisteminin şekillenmesinde en önemli etkenin teknik etken olarak seçim sistemi olduğunu öne sürmektedir. Bu anlamda seçim sistemi parti sisteminin bir unsurudur. Çünkü oy verme şekli bir ülkede bulunan partilerin yapılarına aynı yönde etki etmektedir. Seçim sisteminin partilerin sayısı, kuvvetleri ve temsil üzerindeki etkileri önemli olmaktadır. Tersine, parti sistemi de seçim sistemi üzerinde önemli bir biçimde rol oynamaktadır. Örneğin, iki parti sistemi tek turlu çoğunluk usulünün kabulünü teşvik eden bir sistemdir. Bu bakımdan Duverger parti sistemi ile seçim sisteminin birbirlerine çözülmeyen bir biçimde bağlı olduğunu öne sürerek, tek turlu çoğunluk usulünün iki partili sistemi teşvik edeceğini ifade etmektedir. Zira çoğunluk sistemi, rekabet eden partilerin sayısını sınırlandıracağı için iki parti sistemini doğuracaktır. Öte yandan nispi temsil sisteminin ise parlamentodaki parti sayısının artmasına neden olacağından bu sistemin, istikrarlı partilerden meydana gelen çok partili sistemleri teşvik edeceğini vurgulamaktadır (Atılğan ve Aytekin, 2017: 246; Duverger, 1993: 272-290).

Sartori’nin Parti Sayılarına Göre Parti Sistemleri Kategorileri

Parti sistemini belirlemede klasik olarak, sayısal ölçüt esas alınmıştır. Buna göre klasik olarak tek, iki ve çok partili sistemlerden söz edilmektedir. Ancak Sartori klasik ölçütü; bu kategoriler içindeki çeşitlilikleri, ideolojik mesafeleri hesaba katmadığı için eksik bulmuştur. Parti sistemleri sınıflandırmasında en çok kullanılan sayısal tipoloji, diğer bir deyişle üçlü ayırım hususunda küçük partilerin konumu ne olacaktır? İki partili sistemlerde dahi görülen küçük partilerin sayıma katılıp katılmadığı nasıl tayin edilecektir? İşte bu sorulara Duverger’den yirmi yıl sonra partilerin sayımında yeni bir yöntem ortaya koyan Sartori yanıt vermektedir. Sartori parti sınıflandırmasında, sayısal kriteri ifade eden genel ayırımı kabul etmenin yanında farklı parti sistemleri arasında ayırım yaparak ideolojik mesafeleri de dikkate almıştır. Sartori,

hükümette yer almayıp, “pazarlık gücüne” sahip olmamalarına rağmen “korkutma gücü” ve “şantaj potansiyeli” elde eden partilerin de sayıma dâhil edilmesi gerektiğini öne sürmektedir (Heywood, 2012: 322-323; Sartori, 2005: 107-109; Sayarı ve Bilgin, 2021:135; Sarıbay, 2001:26).

Sartori'nin geleneksel üçlü ayırma eklediği yöntemler; tek partili sınıflandırmaya yönelik alt kategoriler, çok partililik hakkında iki yeni yöntem önerisi ve atomlaşmış parti sistemi yeniliği olmuştur. Sartori, parlamentoda temsil hakkı elde edemeyen partilerin sayıma dâhil edilmemesi gerektiğini öne sürmektedir. Temsil hakkı elde edenlerin ise belirli bir büyüklüğe sahip olmasına işaret etmektedir. Ancak bu büyüklük belirli bir eşikle ifade edilememektedir. Çünkü eşğin düşük tutulması birçok partinin sisteme dâhil olması anlamına gelmektedir. Diğer taraftan yüksek tutulursa da etkili olan bir partinin sistem dışına itilmesiyle karşı karşıya gelinebilir (Hamdemir ve Çelik, 2018: 702-703; Sarıbay, 1982: 159; Sartori, 2005: 107-109).

İşte böylesi bir durumda Sartori iki ölçüt öne sürmektedir. Ona göre parti sayılarına göre parti sistemleri kategorisinde sistemdeki partilerin, *koalisyon ve şantaj potansiyeli* dikkate alınmalıdır. Koalisyon potansiyelinden kastedilen kurulan koalisyon hükümetlerine ortak olabilme ihtimalini ifade etmektedir. Şantaj potansiyeli ise muhalefet görevini yürüten partilerin iktidarda bulunanları korkutabilme veya tedirgin edebilme kabiliyetidir. Bu ölçütler dikkate alınarak partilerin sayıma dâhil edilmesini savunan Sartori'ye göre, genel kabul edilen üçlü ayırım artık yeterli olmamaktadır. Bu bakımdan gerek tek partili gerekse çok partili sistemleri alt kategorilere ayırmıştır. Sartori tek partili sistemleri üç farklı tipe ayırarak; gerçek tek parti, hegemonik parti ve hâkim parti şeklinde sınıflandırmıştır. Çok partili sistemlere ilişkin ise ılımlı, aşırı çoğulcu ve atomlaşmış parti olmak üzere üç tür önermiştir (Hamdemir ve Çelik, 2018: 704; Sayarı ve Bilgin, 2021: 135-136).

Çalışmanın bu kısmında Sartori'nin yapmış olduğu parti sayılarına göre parti sistemleri kategorileri ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır.

Tek Partili Sistemler

Gerçek Tek Partili Sistem

Gerçek tek partili sistemde hukuken ve fiilen yalnızca bir partinin varlığı söz konusudur (Sartori, 2005: 110). Bu partinin haricinde yeni partiler kurulması veya faaliyet göstermeleri kesin bir biçimde yasaklanmıştır. Tam anlamıyla tekelci (*monopolistic*) bir sistemi ifade eden gerçek tek partili sistem, iktidara yönelik siyasal rekabete ve yarışmaya imkân vermemektedir

(Daver, 1969: 233; Kapani, 2015: 192). Bu bağlamda Sartori tek parti sistemini *yarışmacı olmayan sistem* şeklinde tarif etmektedir (Sarıbay, 1982: 160). Tek parti sınıflandırması demokrasi ile yönetilmeyen ülkeler açısından gerçek tek partili olarak ayrılmaktadır (Sartori, 2005: 110).

Hegemonik Parti Sistemi

Hegemonyacı parti (*hegemonic party*) sisteminde düzen tamamıyla farklı işlemektedir. İktidar mücadelesi bakımından eşit koşullar altında bir yarışmadan söz edilemez. Bu anlamda mutlak üstünlük ve kontrol sadece hegemonik partide vücut bulmaktadır. Başka partilerin var olmasına izin verilse dahi bu partiler etkin bir muhalefet olmayıp *uydu partiler* niteliğindedir (Sartori, 2005: 112). İktidarın el değiştirmesi gibi bir durum mümkün olmamakla birlikte bunun teorik ihtimalini düşünmek bile sistemin mantığına ters düşmektedir. Bu sistem ile partilere kısmi bir tolerans gösterilse de fiilen tek partili bir sistem söz konusudur (Özbudun, 1977: 115; Sartori, 2005: 112; Sayarı ve Bilgin, 2021: 136-137).

Hâkim Parti Sistemi

Hâkim parti (Predominant Party) sisteminde çok sayıda partinin meşru olarak varlığına müsaade edilmektedir. Bu partiler eşit koşullar altında faaliyet gösterdiğinden rekabete dayalı bir ortam söz konusudur. Ancak partilerden birisi gerek elde ettiği oy gerekse parlamentodaki çoğunluk bakımından diğerlerine kıyasla güçlü bir konumdadır (Sartori, 2005: 112). Dolayısıyla bu sistemi güçlü iktidar-zayıf muhalefet şeklinde tarif etmek mümkündür. Bu üstünlüğün süreklilik göstermesi ve korunabilmesi durumu ortada bir *üstün partinin* varlığına işaret etmektedir. Diğer partilere oranla hâkim parti konumuna gelen partinin bu gücünden dolayı iktidarın el değiştirmesine uzun bir süre rastlanılmamaktadır. Bu durum Sartori’ye göre peş peşe dört yasama döneminde devamlılık arz etmesi gerekmektedir. Ancak hâkim parti sisteminin bir gün iktidarı kaybetmesi de olasıdır. Hâkim parti sisteminin tek parti kategorisinde değerlendirilmesinin nedeni ise aynı partinin uzun zaman boyunca iktidarda kalmasından kaynaklıdır (Sartori, 2005: 112; Kapani, 2015: 193-194; Taşkın, 2017: 349; Uzun, 2020: 3435-3436).

İki Partili Sistemler

Sartori’nin bir başka kategorisini iki partili sistemler oluşturmaktadır. Bunların iki ana niteliği bulunmaktadır. İlki, tek parti kendi başına yönetmektedir. Diğeri ise iki büyük parti arasında iktidar değişiminin gerçekleşeceğine ilişkin beklenti söz konusudur (Sartori, 2005: 112-116; Sayarı ve Bilgin, 2021: 136).

İki partili sistemlerde sadece iki büyük partinin yer aldığı sonucu çıkarılmamalıdır. Bu sistemde her ne kadar iktidarı elde etme çabası iki parti arasında cereyan etse de bunların dışında başka partiler de siyasal hayatta rol oynamaktadır. Ancak bunlar iktidara ağırlıklarını koyabilme gücünden yoksundurlar. Bu durum iktidar yarışmasında sadece iki büyük partiden birinin iktidar olmasını muhtemel kılmaktadır. Bu da sistemi iki partili sistem durumuna getirmektedir (Teziç, 2016: 413). Sartori, üç parti şeklinde bir kategoriye kabul etmekle birlikte kimi yazarlar tarafından yapılan iki büyük parti dışında bunlara nazaran daha küçük üçüncü partinin, iki partiyle de koalisyon kurabilmesini ifade eden iki buçuk parti sistemini ise reddetmektedir (Sartori, 1976: 185'den aktaran Sarıbay, 1982: 161). Sartori'ye göre üçüncü parti, iki partili sistemin işleyişine etki etmedikçe iki partili sistemden söz edilmesi gerekmektedir (Sartori, 1976: 185'den aktaran Sarıbay, 1982: 161).

Çok Partili Sistemler

Çok sayıda partinin adil ve düzenli seçimlerde yarışmalarına olanak sağlayan bu sistemi Sartori, *yarışmacı sistemler* olarak değerlendirmektedir (Sarıbay, 1982: 160). Partilerin sayısı esas alınarak yapılan çok parti tipleri, teorik bakımdan sonsuz olabilmektedir. Ancak yine de çok parti tiplerini, siyasal hayat içinde sınırlandırılmış bir kategoriye ayırmak mümkündür (Çam, 1968: 212; Özbudun, 1977: 133). Sartori de bu minvalde çok partililik ile ilgili üç ayrı kategori öne sürmüştür. Bunlar; ılımlı (sınırlı) çoğulcu parti sistemi, aşırı çoğulcu parti sistemi ve atomlaşmış parti sistemleridir (Sartori, 2005: 111-117).

İlımlı (Sınırlı) Çoğulcu Parti Sistemi

İlımlı çoğulcu parti sisteminde parlamento, yaklaşık üç-beş partiden meydana gelmektedir (Sartori, 2005: 111). Sistemde aşırı derecede kutuplaşma olmadığından partiler arasında ideolojik ayrılıklar diğer bir deyişle ideolojik mesafeler çok büyük olmamaktadır. (Sartori, 2005: 112). Bu sistemde merkez oylar için rekabet eden ve temel konularda uzlaşma gösteren partiler, iki blok etrafında kümelenme eğilimindedir. Sistemde mevcut rejim karşıtı olan sağ ve sol uçtaki partiler güç gösterememektedir (Sartori, 2005: 111). İlımlı çoğulcu parti sisteminde iktidarın el değiştirmesine yönelik mekanizmanın işlemesi, sistemde yer alan bütün partilerin hükümette görev almalarına veya hükümet sorumluluklarını üstlenmelerine olanak sağlamaktadır (Özbudun, 1977: 133; Sartori, 2005: 117-118; Sayarı ve Bilgin, 2021: 136; Teziç, 2016: 412).

Aşırı Çoğulcu Parti Sistemi

Sartori bir ülkede beşten fazla partinin varlığı durumunda aşırı çoğulcu parti sisteminden söz edilebileceğini ileri sürmektedir (Sartori, 2005: 111). Aşırı çoğulcu parti sistemi taşıdığı farklı nitelikler itibariyle ılımlı çoğulcu parti sisteminden oldukça farklı bir sistemi ifade etmektedir (Özbudun, 1977: 134-135). Bu sistemde parti sisteminin aşırı derecede kutuplaşması durumu söz konusu olmakta ve siyasi yelpazenin sağ ve sol ucunda uzlaşmaz nitelikte olan sistem karşıtı partiler yer almaktadır (Sayarı ve Bilgin, 2021: 136). Partiler arasında tam bir bölünmeye tanık olunan sistemin bu özelliği nedeniyle rejim üzerinde bir uzlaşma ihtimali zayıftır. Aşırı çoğulcu parti sisteminin varlığı için partiler arasında derin ideolojik farklılıklar, muhalefetin sorumsuz davranması, sistem dışı amaçları bünyesinde taşıyan komünist ve faşist partiler, parti davranışlarında ideolojik kaygıların ön planda olması gibi koşullara gerekmektedir (Sartori, 2005: 111-112; Sarıbay, 2001: 29-30).

Hükümet kurmanın güç olduğu ve kurulanların ise sık sık düştüğü bu sistemde yine de hükümet kurma görevi aynı partiler etrafında şekillenmektedir (Özbudun, 1977: 134-135). Aşırı çoğulcu parti sisteminde hükümeti sıklıkla merkez partileri kurmakta, sistem karşıtı (aşırı sağ ve aşırı sol) partiler ise hükümet etmemektedir. Partilerin birbirleriyle olan ideolojik mesafeleri ne kadar çok açılırsa bunlar arasında iş birliğine dayanan ilişkiler o kadar güçleşmektedir (Sayarı ve Bilgin, 2021: 137). Bu iş birliğine dayalı ilişkiler kurmanın zorlaşması merkez sağ veya merkez sol hükümetlerin kurulmasına neden olmaktadır (Teziç, 2016: 412).

Atomlaşmış Parti Sistemi

Sartori’nin son kategorisini atomlaşmış parti sistemleri oluşturmaktadır. Bu sistem o kadar parçalı bir sistemi ifade etmektedir ki bunların sınıflandırılması adına sayısal ölçüte başvurmak imkânsız hale gelmektedir. Sartori bu tür sistemde parti sayısının dokuzdan fazla olduğunu öne sürmektedir. Bu nedenle dokuzun üzerinde bir sistemde parti sayısı kaç olursa olsun bir fark bulunmayacaktır (Sartori, 1976: 248-266; Hamdemir ve Çelik, 2018: 708).

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde parti sistemlerini geniş bir yelpazede ayıran ve parti sayısı üzerinden ele alan Duverger’in sınıflandırması ile parti sayısına kapsamlı ve işlevsel bir sınıflandırma getirerek sayı kriterinin yanında ideoloji, şantaj ve koalisyon kriterlerini de ekleyerek parti sistemlerine yeni bir boyut getiren Sartori’nin yaklaşımları ekseninde Türk parti sistemi incelenecektir. Türk parti sisteminin içerik ve betimsel analiz yöntemi kullanılarak cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar yapılan seçimler doğrultusunda hangi kategorilere girdiği ve parti sistemlerinin şekillenmesinde ne tür etkenlerin belirleyici olduğu ortaya konulacaktır.

Türkiye’de Parti Sistemleri

Türk siyasal hayatında ilk kez 1946 yılında yapılan seçimler neticesinde birden fazla parti seçime katılmıştır. Bu dönemden 14 Mayıs 2023 yılında yapılan genel seçim sürecine kadar ülkemizde sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik faktörler sonucu farklı parti sistemleri oluşmuştur. Parti sistemi noktasında farklılıkların görülmesinde askeri müdahalelerin, seçim sistemi ve hükümet sistemindeki değişikliklerin önemli bir etkisi olmuştur. Bu bağlamda Türkiye’de parti sistemlerinin tarihsel gelişim seyrinin, yapılan seçimlere yer verilmek suretiyle dönemsel olarak incelenmesi konunun anlaşılabilirliği açısından önem arz etmektedir.

Türkiye’de Kurtuluş Savaşı sürecine öncülük eden Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 1923 yılında kurulan Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) temelini teşkil etmiştir. Keza Müdafaa-yı Hukuk Grubu Başkanı Mustafa Kemal Atatürk o dönemde seçim dolayısıyla yayınladığı bildiride Müdafaa-yı Hukuk Grubu’nun milli egemenlik temeline dayalı Halk Fırkası’na dönüştürüleceğini belirtmiştir. O dönemler Türkiye’de tek parti olarak faaliyet gösteren CHP’li bir dönemi ifade etmektedir. Nitekim tek parti rejimi 1938 yılında ülkede mevcut bulunan siyasi parti kurma serbestisini ortadan kaldırmıştır. Duverger her totaliter partide tek parti haline gelme yolunda doğal bir eğilim olduğunu belirtmesine karşın bazı tek partilerin gerek felsefelerinin gerek yapılarının gerçek anlamda totaliter olmadığını öne sürmektedir. Buna en iyi örnek olarak 1923’ten 1945’e kadar Türkiye’de tek parti olarak faaliyet gösteren CHP’yi örnek göstermektedir. Zira ona göre bu parti demokratik bir ideolojiye sahiptir, faşist veya komünist tek partili örneklerden ayrılmaktadır. Partinin adında geçen Cumhuriyet ibaresi bile bu partiyi otoriter olmaktan ayırmaktadır. Ayrıca bu parti yöneticilik hakkını, her ne kadar seçime tek bir parti katılmış olsa bile seçimlerdeki kazandığı çoğunluktan almaktadır. Bununla birlikte Türk tek partili dönemde çok partili bir sistem ideal olarak görülmüş ve çeşitli fırsatlarla tekele bir son verilmeye çalışılmıştır. Duverger’e göre Türkiye’de uygulanan tek parti sistemi tekele resmi bir nitelik tanımamıştır. Bu partinin demokrasiyi ortadan kaldırma gibi bir durumu söz konusu olmadığından otoriter bir tarafının da bulunmadığını söylemiştir. Ayrıca Duverger o dönemler için Türkiye’de bir gün gerçek bir demokrasiye tanık olunacağı yönünde ümitli olduğunu belirtmiştir (Duverger, 1993: 359-364; Karatepe, 2011: 26).

1946 yılına gelindiğinde ise serbestlik esasına yeniden dönülmüştür. Serbestliğe geçilmeden evvel 1945 yılında “Milli Kalkınma Partisi” adıyla bir parti kurulmuştur. 1946’da ise “Demokrat Parti” (DP) Türk siyasal hayatındaki yerini almıştır (Karpat, 2007: 53; Yanık, 2003: 279). Partilerin doğması ve kurulması aşamasında bir hususa değinmek gerekir ki o da

bölünmeler ve birleşmeler yoluyla meydana gelen partilerdir. Türk siyasi hayatında sahne alan birçok partinin de bu yolla kurulduğu görülmektedir. Bölünme sonucu ortaya çıkan partilerin tipik örneklerinden birisini de CHP’den ayrılanların kurmuş olduğu DP teşkil etmektedir. Sözü edilen parti kuruluncaya kadar 1923-1945 yılları arasında tek partili sistem uygulanmıştır. Celal Bayar’ın iç ve dış koşullardan dolayı Demokrat Parti’yi kurması, tek partili sistemi sona erdiren durum olmuştur (Kapani, 2015: 177-178).

Buradan anlaşılacağı üzere 1923-1946 döneminde Türk parti sistemi Duverger’in belirttiği üzere otoriter ve totaliter nitelikte olmayan, parti sistemi sınıflandırmasında sayı kriteri bağlamında CHP dışında başka bir partinin faaliyet göstermemesi nedeniyle tek partili özellik gösteren biçimdedir. Bu dönemler Türk parti sistemini Sartori’nin öne sürdüğü gerçek tek partili sistem kategorisine dâhil etmektedir.

1950-1960 Arası Dönem

Yukarıda ifade edildiği üzere 1923-1945 yılları arasında muhalefetsiz ortamın başat gücü CHP olmuştur. Ancak 1946 yılında çok partili sisteme geçme kararı alınmıştır. Tek dereceli seçim sisteminin uygulandığı bu seçimlere iki partinin katılması sonucu muhalefetsiz ortam son bulmuştur. Süreç ele alındığında CHP’li dört milletvekili (Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan) siyasi tarihimizde “dörtlü takrir” şeklinde anılan, içinde çok partili hayata geçilmesini önleyecek yasaların değiştirilmesinin de bulunduğu önerge CHP grubu tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Menderes ve Köprülü’nün muhalif yazılar yazması parti divanı tarafından ihraç edilmelerine sebebiyet vermiştir. Bayar da CHP’den istifa edince muhalefet yeni bir parti çatısı altında toplanarak, 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti kurulmuştur. DP, CHP ile politik doğrultular noktasında benzerlik gösterse de yöntem ve kavramlaştırmalarda farklılığa gitmiştir. Bu sisteme geçilmesinde bazı iç ve dış sebepler etkili olmuştur. Nitekim toplumsal yapıdan kaynaklanan baskı, savaş dönemindeki ciddi sıkıntılar, İkinci Dünya Savaşı sonrası demokrasilerin zafer kazanması başlıca sebeplerdir. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte artık birey ve gruplar kendi fikir ve çıkarları doğrultusunda rekabet etme şansı yakalamışlardır. 1946’da kurulan muhalefet partisi DP, hükümete yönelik tüm muhalif grupların sözcülüğüne soyunan en ciddi aday konumundaydı. DP uzun vadeli bir programa sahip olmamasına rağmen hızlı bir şekilde teşkilatlanmayı başararak kitlelere sesini duyurabilmişti. DP’nin genel başkanı Adnan Menderes tarım kredilerini, devletin ziraat alanına yönelik müdahalelerin son bulmasını ve bürokratik gücün kırılmasını destekliyordu (Karpat, 2021: 262; Sarıbay; 2001: 52-53).

1946 seçimlerinde ikinci parti konumunda olan DP, 1950 yılında yapılan seçimler doğrultusunda kullanılan oyların %53'ünü elde ederek büyük bir zafer elde etmiş ve ilk kez hükümetin seçimle el değiştirmesi süreci başlamıştır. Bu bağlamda Türk siyasi hayatı açısından 1950 yılı sembolik ve politik anlamda önemli bir dönüm noktası olmuştur. DP'nin 1950'de iktidara gelmesi; tarımda makineleşme, zirai vergilerin uygulamasına son verilmesi, sınai gelişme, ticaretin gelişmesi gibi ekonomi politikaları sonucu 1950-1953 döneminde ekonomik bir patlama yaşanmasını sağlamıştır. Ekonomi önemli ölçüde genişlemiş ve bu gelişmelerden Menderes öyle etkilenmişti ki 1950 seçimlerinin yanı sıra 1954 ve çok partili hayat sonrası dördüncü seçim olan 1957 seçimlerinin üçü de DP'nin galibiyetiyle sonuçlanmıştır (Karpat, 2021: 263; Özbudun, 2003: 35).

İki partili rekabete sahne olan 1950-1960 döneminde tipik iki partili sistem özellikleri söz konusu olmuştur. Birbiriyle mücadele eden iki büyük parti (CHP ve DP) haricinde parlamentoda temsil hakkı elde eden diğer küçük partiler ise (Millet Partisi ve Hürriyet Partisi) mecliste etkinlik sağlama potansiyeline sahip olamadıklarından hükümet etme olanağından yoksun olmuşlardır (Özbudun, 1977:129). Bu partiler Sartori'nin belirttiği koalisyon potansiyeli ya da hükümeti korkutma, tedirgin edebilme potansiyelini taşımadığından bu durum ülkedeki çok partili hayatı, sistemin ise iki partili olma niteliğini değiştirmemiştir. Öte yandan 1950-1960 arasında DP'nin üç seçimde üst üste başarı elde etmesi, bu partiyi Sartori'nin hâkim parti kategorisine yaklaştırsa bile bu dönemlerde iki partili sistemin geçerli olduğu pek tartışma götürmemektedir.

Ayrıca Duverger, Türk tek parti sisteminin plüralizme dönüşmesi hususunda ümitli olduğunu belirttiğinden onun bu tezinin Türkiye açısından doğrulandığı görülmektedir. Zira belirtildiği üzere 1950 seçimleriyle birlikte 27 yıllık CHP iktidarı son bularak ilk kez iktidarın el değiştirmesi ve siyaset sahnesinde iki partinin egemen olması süreci yaşanmıştır. Dolayısıyla bu dönemler Türkiye'de siyasal tercihlerin iki alternatif arasında (CHP-DP) seçme şeklini alan iki parti sisteminin mevcut olduğu dönem olmuştur. Ayrıca seçim sistemi olarak 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde tek dereceli liste usulü çoğunluk yöntemi uygulanmıştır. Duverger'in parti sistemlerinin meydana gelmesinde seçim sisteminin önemli bir etken olduğunu, çoğunluk usulünün iki partili sistemleri teşvik edeceğine yönelik görüşünün de geçerlilik kazandığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Türkiye'de uygulanan tek turlu çoğunluk usulü iki parti sistemine vücut vermiştir (Fidan, 2010: 207).

1960-1980 Arası Dönem

27 Mayıs 1960 tarihinde “Milli Birlik Komitesi”nin iktidara el koyması sonucu siyasal partilerin faaliyetleri durdurulmuştur. 1960 darbesi 1950 sonrası iktidarı elinde bulunduran Demokrat Parti’yi uzaklaştırma amacı güderek Demokrat Partililerin yargılanmasıyla sonuçlanmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 156).

1960 sonrası dönem bazı nedenlerle bastırılan ideolojilere kendini ifade etme fırsatı tanıdığından hemen hemen her ideolojinin siyasal ve örgütsel kuruluşlarının faaliyet gösterdiği dönem olmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 155). 12 Ocak 1961’de siyasi partilerin yeniden faaliyete geçmelerine izin verilmiştir. 1961 Anayasası döneminde siyasi partilere ilk kez anayasal bir nitelik tanınmıştır. 1965 yılına gelindiğinde ise partilerin içyapısına ilişkin pek çok ayrıntılı kuralın yer aldığı ilk Siyasal Partiler Kanunu kabul edilmiştir (Teziç, 2016: 384; Yanık, 2003: 280).

1960 darbesi sonrasında politik etkinliklerin de serbestleşmesiyle birlikte bu yılda, kapatılan DP’liler tarafından desteklenen Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) kurulmuştur (Karpaz, 2007: 103-104). Bu partiler, kapatılan DP’nin boşluğunu doldurma iddiası taşıyarak kurulmuşlardır (Önder, 2019: 527).

Politik serbestleşme sonrası Ragıp Gümüşpala tarafından kurulan en önemli partilerden birisi AP’dir. Gümüşpala’nın ölümü sonrası partinin liderliğini Süleyman Demirel devralmıştır. AP’nin yeni genel başkanı Demirel, hiçbir ideolojiye veya sınıfa bağımlı bir parti olmadıklarını ilan etmiştir. YTP ise özel sektörü çöşkulu bir biçimde savunan eski bir DP’li Ekrem Alican tarafından kurulmuştur. Parti, eski DP’nin aydın ve seçkinci kanadını temsil etmiş, büyük toprak sahipleriyle ittifak kurmuştur. Ancak bu partinin; DP’den ihraç edilmiş bir lidere sahip olması, CHP ile yakınlaşması gibi durumlar hoş karşılanmadığından DP’ye miras parti olma rolü AP’ye geçmiştir. Bu dönemlerde faaliyet gösteren bir başka siyasi parti, Türkiye Köylü Partisi’nin Cumhuriyetçi Millet Partisiyle birleşmesiyle ortaya çıkan Osman Bölükbaşı’nın başkanlığını yürüttüğü Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) olmuştur (Ahmad, 2020: 234-237; Sarıbay, 2001: 75).

27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra 13 Aralık 1960 tarih 157 sayılı Kanunla oluşturulan Kurucu Meclis, 306 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu’nu kabul ederek seçim sistemi olarak nispi temsil sisteminin bir türü olan seçim çevresi barajlı D’hondt sistemini benimsemiştir (Kurucu Meclis Teşkilî Hakkında Kanun, 1960). Bu bakımdan 15 Ekim 1961 yılında yapılan milletvekili genel seçimi seçim çevresi barajlı D’hondt sistemi ile yapılmıştır. 1961

seçimlerinde küçük partilerin parlamentoda temsil hakkı elde etmesinin önünü açan seçim sistemi değişikliğinin yanı sıra 1961 Anayasası'nın özgürlükçü, toplumsal çıkarların tümüne görüşlerini ifade etme ve çıkarlarını savunma hakkı tanınmasının etkisiyle parti sayısı artarak dört partili bir parlamentoya tanık olunmuştur. Bu seçimlerde CHP %36,7, DP'nin varisi olarak yeni kurulan AP ise ona yakın olarak %34,7 oranında oy almıştır. Buna karşılık Hürriyet Partisi'nin bir devamı niteliğinde sayılan YTP %13,9, CKMP ise %13,4 oy toplayabilmiştir. Çevre barajlı D'hondt sisteminin uygulanması sonucunda partilerin hiçbiri meclis çoğunluğunu sağlayamamıştır. Böylece askeri müdahale sonrası ilk sivil hükümet olan CHP ve AP'nin katılımıyla koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu dönemde CHP-AP arasında yapılan koalisyon uzun sürmemiş ve CHP ile iki küçük parti (CKMP ve YTP) arasında ikinci koalisyon kurulmuştur. Ancak 1963'te yapılan yerel seçimler sonucu bu koalisyon da çökmüş sonraki denemeler ise yine başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Karpat, 2021: 272; Önder, 2019: 527; Özbudun, 2003: 70; Zürcher, 2015: 361-363).

Seçim çevresi barajlı D'hondt sisteminin çok partili sistemi meydana getirdiği 1961 seçimleri sonrası iki büyük parti dışındaki küçük partileri ifade eden YTP ve CKMP'nin koalisyon ortaklıkları düşünüldüğünde Sartori'nin ılımlı çok partili sistem için öne sürdüğü koşullar olan koalisyon, şantaj ve pazarlık politikası ölçütünü sağladıkları görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında iki büyük parti dışında kalan partilerin koalisyon ortağı olarak konumlanmaları bu dönemde Türk parti sisteminin ılımlı çok partili sistem kategorisine girdiğini ortaya koymaktadır. İlimli çok partili sistemlerin ise parti sistemini demokratik anlamda güçlendirdiği vurgulanmaktadır (Roskin vd., 2018: 238-239).

1965 yılına gelindiğinde 306 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nda değişiklik yapılarak D'hondt sistemi terk edilmiş ve yerine 1965 tarih ve 533 sayılı Kanunla nispi temsilin adaletli biçimini ifade eden milli bakiye sistemi diğer bir ifadeyle ulusal artık usulüne geçilmiştir (Seçimlerle İlgili Kanunların Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun, 1965). Bu seçimler sonrası oyların %52,9'una sahip olan AP ezici bir çoğunluk elde etmiştir. CHP ise partisi açısından o döneme kadar çok partili hayattaki en düşük oy düzeyini ifade eden %28,7 oy ile ikinci parti olmuştur. MP ile CKMP ve YTP ise toplamda %12,2 oy alarak parlamentoda 61 sandalye ile temsil hakkı elde etmişlerdir. Büyük ilgi uyandırdığı düşünülen ve işçi sınıfının önderliğinde bir sistem inşa etmeyi vaat eden, sendikacılıktan gelen ve Türkiye'de sosyalist solun en önemli temsilcilerinden olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ise bu seçimde sanılanın aksine oyu %3 ile sınırlı kalarak parlamentoda 15 sandalye kazanabilmiştir. Toplumsal huzursuzlukların ve ideolojik kamplaşmaların oluşmaya başladığı bu dönemde AP, MP, CKMP

koalisyonu yaşanmıştır. Barajsız D’hondt sisteminin uygulandığı 1969 seçimlerindeki genel tabloya bakıldığında ise Süleyman Demirel liderliğinde AP oy kaybı yaşamakla beraber %46,5 oy oranı ile meclisteki çoğunluğu yeniden elde ederek tek başına hükümeti kurmuştur. Gerek 1965 gerekse 1969 seçimleri ele alındığında Duverger’in nispi temsil sistemi; parlamentodaki parti sayısını artırır ve çok partili sistemi teşvik eder şeklindeki görüşünün bu dönemler için de doğrulandığı göstermektedir (Ahmad, 2020: 198; Erbaş, 2022: 127; Zürcher, 2015: 365).

1961 seçimleri gibi 1965 seçimleri sonucunda da Türk Parti sistemi ılımlı diğer bir ifadeyle sınırlı çok parti kategorisine girmektedir. 1965 seçimleri sonucu altı parti parlamentoda temsil hakkı elde etse de bu dönemin ılımlı çok partili sistem olarak kabul edilmesinin nedeni tıpkı 1961 seçimleri sonucunda olduğu gibi partiler arasında ideolojik mesafelerin küçük olması, rekabetin politik yelpazenin merkezi etrafında dönmesi, ideolojik anlamda derin ayrılıklar yaşanmayarak koalisyon süreçlerine tanık olunmasıdır. Bu dönemler Sartori’nin ılımlı çok partili sistemin koşulları için öne sürdüğü; sistemde aşırı derecede ayrılıkların yaşanmaması, partilerin temel konularda uzlaşma göstererek iki kutuplu bir koalisyonun hâkim olması özelliklerini taşımaktadır. (Sarıbay, 2001: 29).

Gerek 1965 gerekse 1969 yılında yapılan seçimleri Süleyman Demirel önderliğinde AP kazanmıştır. Ancak bu dönemde kurulan hükümet; üniversite gösterileri, boykotlar ve birçok yasa dışı eylemlerle karşı karşıya kalmıştır. 1969’da gerçekleşen genel seçimlerde parlamento sekiz parti girmiştir. AP ve CHP’nin dışındaki partiler küçük gruplar olarak yer almışlardır. Bu dönem merkez partilerinin merkeze yönelimleri sonucu oylarını artıramadıkları, kutuplaşmanın had safhaya çıktığı dönem olmuştur. 1969-1973 yılları arasında merkez partilerince kurulan hükümetler sık sık düşerek toplam altı hükümet kurulmuştur. Bu özellikler dikkate alındığında 1969 dönemi itibarıyla sistemin çok kutupluluğu ve oydaşmanın düşük olması, kurulan hükümetlerin sık sık düşmesi gibi etkenler Türk parti sisteminin ılımlı çok partili sistemden aşırı çok partili sisteme dönüşmesine neden olmuştur. Aşırı çoğulcu parti sisteminden bahsedilebilmesi için sistemde temel fikir birliği olmamalı, politik rejimin meşruluğunun tartışmalı bulunması, politik yelpazenin uçlara doğru yayılımının hızlanması, partiler arasında derin farklılıklar gibi özelliklerin bulunması gerekir. Sözü edilen dönemler bu koşulları taşımaktadır (Hamdemir ve Çelik, 2018: 719; Karpat, 2007: 297).

Bu dönemlerde toplumsal kamplaşmanın ivme kazanmasına ekonomik gelişmeler de etki etmiştir. Nitekim 1965 sonrası kapitalistleşme süreci, tarım kesiminin toplam üretim içindeki payının azalmasına ve sanayi kesiminin büyük bir atılım gerçekleştirmesine imkân sağlamıştır. AP de bu dönemde büyüyen burjuva sınıfının yanında saf tutarak yeterli büyümeyi

sağlayamayan kesimle bağını koparmıştır. Bu durum ikinci kesimi sahiplenen AP içinden ayrılarak 41'ler hareketi olarak anılan ve Demokrat Parti adı altında siyasal hayata giren oluşumun önünü açmıştır. DP, AP içindeki muhafazakâr kanat ile liberal kanadının çatışmasının bir ürünü olarak Türk siyasal hayatında yerini almıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 161-165).

1970'lerde yaşanan siyasal çatışma ortamının çoğalmasıyla parti sistemlerinin yapılanmasında sınıf, etnik kimlik, ideoloji gibi unsurlar etkili olmuştur. 12 Mart 1971'e gelindiğinde ordu tarafından Demirel Hükümetine bir muhtıra verilmiştir. Demirel'in istifası sonrası 1973'e değin dört ara rejim hükümeti kurulmuştur. 1973 yılında yapılan seçimleri Bülent Ecevit liderliğinde CHP kazanmış, buna karşılık AP ise büyük bir oy düşüşü yaşayarak ikinci parti konumuna gelmiştir. AP'ye muhaliflerce kurulan yeni Demokrat Parti (DP) ise parlamentoda üçüncü parti olarak yerini almıştır. 1973 Seçimleri sonucu bu partilerin yanı sıra parlamentoyu; Necmettin Erbakan'ın kurmuş olduğu Milli Selamet Partisi (MSP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), Alparslan Türkeş önderliğinde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Türkiye Birlik Partisi (TBP) olmak üzere toplamda yedi parti oluşturmaktaydı. Bu durumun en önemli sebebi küçük partilere koruyucu etki yapan, demokratik çoğulculuğu ve siyasal katılımı teşvik eden barajsız D'hondt sisteminin uygulanmasıdır. 1974-1977 yılları arasında "Milliyetçi Cephe hükümetlerine (1975-1977 ve 1977) tanık olunmuş, 1977 yılında yapılan seçimlerde de TBP hariç olmak üzere parlamentoda aynı partiler temsil hakkı kazanmıştır. 1973 ve 1977 seçimleri sonucunda gerek ekonomide gerekse kamu hizmetlerinin işleyişinde partiler arasında yaşanan çekişmeler nedeniyle derin bir kötüleşme süreci yaşanmıştır. (Ahmad, 2020: 287-320; Önder, 2019: 511; Özbudun, 2003: 43; Zürcher, 2015: 380).

Bu dönemlerde parlamentoda temsil hakkı elde eden MHP, CKMP'nin devamı niteliğinde olmakla birlikte partinin önderliğine Türkeş'in gelmesiyle somut bir nitelik kazanmıştır. Nitekim CKMP'nin genel başkanı seçilen Türkeş, ekibiyle 9 Şubat 1969 tarihinde partinin adını Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir. Böylece milliyetçi ideoloji Türk siyasal hayatında kurumlaşma dönemine girmiştir. 1970'lerde "Tanrı dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman" vurgusunu kendisine şiar edinen bu parti neredeyse her dönem sosyal bir taban ve siyasal temsil imkânı bulmuştur. Parlamentoda sandalye kazanan bir diğer parti olan Milli Selamet Partisi ise Milli Nizam Partisi'nin laikliğe aykırı hareket ettiği gerekçesiyle kapatılması sonucu kurulmuştur. Kendisini milli görüşün temsilcisi olarak "maddi kalkınma yanında manevi kalkınmaya da ağırlık veren, ahlak ve fazilete dayalı bir cemiyet nizamı öngören" bu parti, 1970'lerde iktidar ortağı olma imkânını elde etmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 163-165; Sarıbay, 2001: 63-77).

1973 ve 1977 seçimleri incelendiğinde bu dönemlerde hiçbir partinin parlamentoda çoğunluğu sağlayamadığı görülmektedir. Ancak iki büyük partiyi ifade eden CHP ve AP’nin diğerlerine kıyasla daha güçlü olduğu açıktır. 1973-1977 seçimleri sonucu parlamentoya giren partilerin birçoğu hükümette görev alabilme fırsatına sahip olmuşlardır. Zira yalnızca sistem dışı parti olarak nitelendirilen TİP hükümette görev alamamıştır. Kurulan hükümetlerin sık sık düşmesi, parlamentodaki çok sayıda partinin hükümette görev alma fırsatı yakalamaları, kutuplaşmanın yaşanması gibi nedenler bu dönemlerin de aşırı çok partili sistem olarak kabulünü gerekli kılmaktadır (Erbaş, 2022: 128). Geçmiş yıllarda tek partili ve iki partili sistemleri deneyimleyen Türkiye, 1960-1980 arası dönemde parti sayılarının artması ve küçük partilerin hükümet etme kabiliyetlerinden kaynaklı olarak çok partili sistemin farklı türlerini deneyimlemiştir.

1980- 2002 Arası Dönem

Türk siyasi hayatında 1961 yılı ile başlayan çok partili sistem uzun sürmemiş, 12 Eylül 1980 yılında ordunun yönetime el koyması sonucu kesintiye uğrayarak Türk demokrasisinde yeni bir sürece girilmiştir. Nitekim bu dönemde, siyasi partilerin faaliyetleri durdurularak feshedilmeleri söz konusu olmuştur. Askeri darbe, Süleyman Demirel liderliğindeki AP hükümetinin ülkede yaşanan bir dizi sorunlara çözüm üretmekte başarısız olmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. AP, ülke içindeki ideolojik kutuplaşmayı, yaşamada yaşanan tıkanıklıkları, enflasyon oranını düşürmekte başarı sağlayamamıştır. Demirel’den evvel iktidarda bulunan Bülent Ecevit’in başında bulunduğu CHP’de aynı sorunları çözümlenmekte yetersiz kalmıştır. Ordudan gelen iki parti arasında koalisyon kurulması yönündeki çabalar sonuçsuz kalmıştır. Bunların yanı sıra ordunun harekete geçmesinde Necmettin Erbakan liderliğindeki MSP’nin İslamcı politika ve programları etkili olmuştur (Karpaz, 2021: 276).

1980 yılında yaşanan hükümet krizlerine çare aramak ve parti sistemindeki parçalanmışlıkları durdurmak adına birtakım yöntemler kullanılmıştır. 1982 Anayasası’nın kabul edilmesiyle siyasal partilerin anayasal statüleri yeniden düzenlenmiştir. 1983 yılında siyasal partilerin faaliyetlerine yeniden izin verilerek bugün de yürürlükte olan Siyasal Partiler Kanunu çıkarılmıştır (Teziç, 2016: 385). Ülkede uygulanan nispi temsil sistemi korunmakla birlikte Kurucu Meclis’in Seçim Kanunu’nda yaptığı değişiklik sonucu küçük partilerin yaşamada temsilini önlemek amacıyla %10 oranında seçim barajı getirilmiştir (2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu, 1983). Klasik D’hondt sistemi şeklinde adlandırılan bu sistemle, küçük partilerin elenerek parlamento dışında tutulması ve sadece barajı aşabilenlerin parlamentoya girmesi hedeflenmiştir (Kapani, 2015: 205).

12 Eylül rejiminin güçlü iktidar, sınırlı parti hedefi doğrultusunda 1983 seçimlerine girebilecek partiler arasında; Turgut Sunalp'ın başkanlığında Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Necdet Calp'ın başkanlığında Halkçı Parti (HP) ve Turgut Özal başkanlığında Anavatan Partisi (ANAP) sayılmıştır. Bu seçimde ANAP'ın %45'in üzerinde oy alması sonucu yeni mecliste salt çoğunluğu sağlayan parti ANAP olmuştur. Bu dönemde seçime girecek partilerin sınırlandırılarak belirlenmesi hasebiyle üç partili sistemden söz edilebilmektedir (Zürcher, 2015: 406-407).

12 Eylül sonrası dönemde 1983 genel seçimlerine katılan partilerin işlev ve özelliklerine bakılacak olursa MDP; Milli Güvenlik Konseyi tarafından güdümlü bir parti olarak kurulmuştur. Devlet desteğine sahip olduğunu beyan eden partinin başkanlığını yürüten General Turgut Sunalp partinin amacını; Atatürk milliyetçiliği ve demokrasiye bağlı, uygulama sistemi 12 Eylül felsefesi olan bir parti olarak tanımlamıştır. HP ise sosyal demokrat oy potansiyelini kanalize etme, orta-sol parti işlevi görmek üzere Necdet Calp tarafından kurulmuştur. ANAP da kapatılan partilerin boşluğunu doldurmak amacıyla liberal, İslamcı, milliyetçi ve sosyal demokrat şeklinde dört eğilimi birleştiren bir parti olarak Özel tarafından kurulmuştur. Partinin en etkili sloganı “devletin hizmetinde millet değil, milletin hizmetinde devlet” olmuştur. ANAP'ın kendisini bürokratik eğilimi azaltıcı, girişimciliği öneren ve yerel yönetimleri güçlendiren politikalara sahip olarak lanse etmesi sonucu yakaladığı imaj 1983 seçimlerinde partiyi iktidar yapmıştır (Sarıbay, 2001: 66-72).

1983 seçimlerinin yanı sıra 1987 seçimlerinde de üç partili bir parlamento süreci yaşanmıştır. 1983-1991'e kadar olan süreçte çoğunluk partiyi ANAP oluşturmuştur. 1991 genel seçimlerinde ANAP'ın esas rakibini oluşturan ve AP'nin mirasçısı olarak kurulan Doğru Yol Partisi (DYP) kazanarak ANAP iktidarı sona ermiş ve DYP ile birlikte parlamentoda beş parti temsil edilme hakkı kazanmıştır. 1995, 1999 seçimlerinde de bu sayı değişmeyerek beş partili bir parlamentoya tanık olunmuştur (Ahmad, 2019:167,176-180).

Yarışmanın üç partiyle sınırlı tutulduğu 1983 ve 1987 seçimleri ve ülkenin koalisyonlarla yönetildiği; 1991, 1995 ve 1999 seçimlerinde Türk parti sisteminde parçalanmışlıklar yaşanmıştır. 1991'den sonra 2002 seçimlerinde kadar tek başına iktidar olan bir parti söz konusu değildir. Çok partili bir sisteme tanık olunan 1960'lar ve 1970'lerde siyasal tercihler iki büyük partinin etrafında istikrarlılık göstermiş olmasına karşın parti sistemindeki bu istikrarlılığın sözü edilen dönemlerde değişkenlik göstermesi nedeniyle kaybolduğu görülmektedir. Bu dönemlerde Türk siyasal hayatına hâkim olan parti sistemi; 12 Eylül rejiminin sınırlı parti hedefi sonucu 1983 ve 1987 seçimlerine az sayıda partinin katılması,

1991, 1995 ve 1999 seçimlerinde koalisyon süreçlerine tanık olunması, genel itibarıyla kutuplaşma ve derin ideolojik ayrılıkların yaşanmaması gibi etkenlerden dolayı ılımlı çok partili sistem olarak tanımlanabilmektedir.

2002 Sonrası Dönem

2001 yılında Türkiye önemli bir ekonomik krizle baş başa kalmıştır. Türkiye bu kriz sürecinde IMF ile ortak bir program içindeydi ve IMF, kriz sonrası alınan önlemlere katkı olarak maddi desteğini artırmıştı. Bu dönemde Türkiye’de Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla gerilemiş, Türk Lirası önemli ölçüde değer kaybetmiş ve dış ticaret açığı yüksek bir orana ulaşmıştı. Ne var ki bu kriz çabuk atlatılmıştı. Ancak ekonomik kriz iktidarın el değiştirmesiyle sonuçlanarak parti sisteminin şekillenmesine de etki etmiştir. 2002’de yapılan genel seçimler ile krizin faturası DSP, ANAP ve MHP’ ye kesilmiş, seçimleri tek başına kazanan Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) %34’ün üzerinde bir oy ile parlamentoya girmiştir. Parti sistemlerinde köklü değişim yaşanan bu dönemde AKP iktidarının yanı sıra tek muhalefet partisi olan CHP parlamentoda temsil hakkı elde etmişlerdir. Sadece iki partili bir parlamento sonucunu doğuran 2002 seçimlerinde diğer partiler ise %10 barajını geçememeleri nedeniyle temsil hakkı kazanamamışlardır. 2007 genel seçimlerinde ise yükselişe geçen AKP iktidarı %47 oy ile ezici bir çoğunluk sağlamış, AKP ve CHP’nin yanı sıra MHP de parlamentoya girerek üç partili bir dönem yaşanmıştır. Ayrıca bu dönemde mecliste grup kurabilen bir başka parti, seçimlere bağımsız olarak katılan Demokratik Toplum Partisi (DTP) olmuştur. 2011 genel seçimlerinde de durum değişmeyerek AKP’nin kazanmasıyla yine üç partili bir dönem yaşanmıştır. Sözü edilen üç parti dışında Barış ve Demokrasi Partisi de (BDP) 2011 seçimlerine % 10’luk seçim barajına takılmamak adına bağımsız adaylarla katılarak parlamentoda temsil hakkı elde etmiştir. İlk olarak DTP adıyla sonraki seçimde ise BDP adı altında seçime katılan bu parti, parti bünyesinde olmasa da sistem karşıtı temsilciler olarak parlamentoda yer alması parti sistemi açısından önemli bir gelişme olmuştur. Ancak sözü edilen parti her ne kadar parlamentoda grup kursa da seçimlere bağımsız adaylarla katılması durumu bu partiyi sayıma dâhil etmemektedir. Bu bakımdan 2007 ve 2011 seçimlerinde üç partiden meydana gelen bir parlamento süreci yaşanmıştır (Ahmad, 2019: 187, 204; Bölükbaşı, 2021: 286; Eğilmez, 2018: 148-149; Metin, 2019: 600).

7 Haziran 2015 seçimlerinde ise AKP’nin %40,87 oranında oy almasına karşın mecliste yeterli çoğunluğu sağlayamadığından dolayı hükümet kurulamamıştır. Bu sebeple seçimler yenilerek 1 Kasım 2015’te yeni bir seçime gidilmiştir. Bu seçimin de kazananı yine AKP olmuş AKP iktidarı dördüncü kez zafer elde etmiştir. Parlamentoda AKP ile birlikte CHP, MHP

ve önceki seçimlerdeki adı BDP olan ve bu kez seçimlere parti olarak giren Halkların Demokratik Partisi (HDP) olmak üzere dört parti yer almıştır. 2015 seçimlerine parti olarak giren HDP aşırı çoğulcu parti sisteminin bir ölçütü olan sistem karşıtı parti olma özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Ancak sistemin aşırı çoğulcu olarak nitelendirilmesi için tek başına bu ölçütün varlığı yetersiz olmaktadır. Sistem ağırlıklı olarak bu dönemler için de ılımlı çok partili nitelik taşımaktadır (Erbaş, 2022: 133-134). Bu bakımdan 2002, 2007, 2011 ve 2015 genel seçimleri sonucunda Türk parti sisteminde ılımlı çok partili sisteme devam edildiği görülmektedir.

2017 yılına gelindiğinde “6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un kabul edilmesiyle birlikte Türk siyasal sisteminde kapsamlı bir değişim yaşanmıştır. Nitekim Osmanlı-Türk anayasacılığında uzun yıllar uygulanan parlamenter sisteme son verilerek Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ihdas edilmiştir (Kızılkaya, 2022: 1). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle beraber genel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin birlikte yapıldığı 2018 seçimleri, bu seçimden birinci parti olarak çıkan AKP’nin %42,56 oy almasıyla sonuçlanmıştır (Erbaş, 2022: 134). Bu dönemde Devlet Bahçeli liderliğindeki MHP’nin, AKP’ye desteği sonucu ikili bir ittifak süreci başlayarak, Türk siyasetine yeni bir tecrübe ve pratik imkânı sunan *Cumhur İttifakı* ve *Millet İttifakı* şeklinde cephe oluşmuştur. Parlamento bu dönemde beş partiden meydana gelmiştir (Gündoğmuş, 2021: 35-36).

2018 seçimlerinde ittifaklar sonucu partiler iki eğilimde gruplaşmıştır. İktidarın değişmesi yönetimi elinde bulunduran mevcut partiler blokunun yerine diğer partiler blokunun gelmesiyle mümkün hale gelmiştir. Sistemin aşırı derecede kutuplaşmamış olmasıyla birlikte mevcut rejime karşı aşırı eğilimlerin güçlülüğü de söz konusu değildir. Tüm bu koşullar çerçevesinde partilerin iki blok etrafında kümelenmesi, ideolojik anlamda mesafelerin aşırılaşmaması, parlamentonun beş partiden oluşturması, Türk parti sistemini bu dönemler için de ılımlı çok partili sisteme yakınlaştırmıştır. Ancak yeni sistem gereği meclisteki partilerin koalisyon ortaklığı söz konusu olamamaktadır.

6 Nisan 2022 tarihine gelindiğinde ise ülkede uzunca yıllardır uygulanmakta olan %10 seçim barajı %7’ye düşürülmüştür. Bu durum 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’nun 33. maddesinde, “*Genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların yüzde yedisini geçmeyen partiler milletvekili çıkaramazlar. Seçim ittifakı yapılması halinde, yüzde yedilik barajın hesaplanmasında ittifak yapan siyasi partilerin aldıkları geçerli oyların toplamı esas alınır ve bu siyasi partiler için ayrıca baraj hesaplaması*

yapılmaz.” şeklinde ifade edilmiştir (Milletvekili Seçimi Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2023). Böylece seçim kanununda yapılan değişiklik neticesinde küçük partilerin parlamentoda temsil hakkı elde edebilmelerinin önü açılmıştır.

2018 seçimleri sonrası Türk parti sistemi ılımlı çok partili sisteme yakın olarak bu sınıflandırma için gerekli olan bazı özellikleri taşımaktadır. İlimli çok partili sistemin varlığı için partilerin iki rakip blok teşkil edeceği koşulu da sağlanmıştır. Ancak bu durum 2023 genel seçimlerinde ittifak bloklarının artışıyla birlikte geçerliliğini yitirmiş ve parti sistemi parçalı bir hal almıştır. Gerek seçim kanununda yapılan değişiklik gerekse yeni hükümet sistemine geçilmesinin etkisi Türk parti sisteminin belli bir kalıba yerleştirilmesini güçleştirmiştir. 14 Mayıs 2023 tarihinde yapılan genel seçimler incelendiğinde bu seçime önceki seçimde yer alan Cumhuriyet ve Millet ittifakına ek olarak Emek ve Özgürlük İttifakı, Ata İttifakı ve Sosyalist Güç Birliği adında yeni ittifaklar katılmıştır. 14 Mayıs 2023 seçimlerinin galibi olan Cumhuriyet İttifakı bloğu bu seçimlerde %49,46 oy almıştır. Cumhuriyet İttifakının bileşenlerinden olan AKP ise %35,62 oy oranı ile birinci parti olarak mecliste 268 sandalye kazanmıştır. İttifakın diğer ortakları; MHP %10,07 oy oranı ile 50 milletvekili, Yeniden Refah Partisi %2,80 oy oranı ile 5 milletvekili elde etmiştir. Büyük Birlik Partisi (BBP) ise parlamentoda temsil hakkı kazanamamıştır. Millet İttifakı bünyesinde seçime katılan CHP %25,25 oy oranı ile 169 milletvekili, İyi Parti ise %9,69 ile 43 milletvekili elde etmiştir. Emek ve Özgürlük İttifakı bileşenlerinden Yeşil Sol Parti 61 milletvekili, TİP 4 milletvekili kazanmıştır. Ata İttifakı bünyesindeki partiler ile sistem karşıtı parti olarak kabul edilebilecek Sosyalist Güç Birliği çatısı altındaki partiler ise meclise girememiştir. Bu seçimlerde baraj sorunu olmayan partilerin listelerinden seçime katılan başkaca partiler de parlamentoda temsil hakkı elde etmiştir. 2023 seçimleri sonucu parlamento, güçlü parti listelerinden seçime girerek sandalye kazanan partiler¹ ayrı tutulduğunda toplamda yedi partiden meydana gelmiştir. (Yüksek Seçim Kurulu Kararı, 2023).

Bu açıklamalar çerçevesinde AKP’nin; 2002, 2007, 2011, 2015, 2018 ve 2023 yılında yapılan genel seçimlerde üst üste altı yasama döneminde birinci parti olarak başarı gösterdiği görülmektedir. Sartori’nin, hâkim parti sayılabilmek için öne sürdüğü peş peşe dört yasama dönemi başarı elde etme koşulunu Türk siyasal hayatında ilk kez AKP iktidarı sağlamıştır. Hakim parti sisteminin varlığı birden fazla partinin bulunması fakat bu partilerden birinin

¹ Bkz bu partiler; Saadet Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Hür Dava Partisi, Demokrat Parti, Demokratik Bölgeler Partisi, Emek Partisi, Demokratik Sol Parti (TBMM, 2023).

seçimleri üst üste kazanmasına bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında üstünlüğü süreklilik gösteren AKP iktidarının hâkim parti kategorisine girdiğini rahatlıkla ifade edebiliriz.

2023 genel seçimleri partilerin beş blok etrafında kümelenerek partiler arasında tam bir bölünmenin gerçekleştiği seçimler olmuştur. Bu seçim neticesinde sistem karşıtı parti olarak kabul edilen partiler Sosyalist Güç Birliği ittifakı bünyesinde seçime girmiş ancak mecliste sandalye kazanamamışlardır. Sistem karşıtı parti olarak kabul edilen TİP ise parlamentoda dört milletvekili elde etmiştir. 2023 seçimleri sonucu parti sisteminin çok partili sistem olduğu şüphe götürmemekle birlikte çok partili sistemin hangi türüne gireceğini hususunda belirsizlik ortaya çıkmıştır. Zira bu seçim sonrası Türk parti sistemi çok partili türlerden ılımlı ve aşırı çok partili sistemin her ikisine de benzemeyen bir yapıya dönüşmüştür. Partiler arasındaki mesafelerin açılarak seçimlere beş blokun katılması sonucu çok kutupluluğun ortaya çıkması, sistem dışı partilerin varlığı, parlamentoya giren yedi partinin dışında bu partilerin listesinden seçime girip yedi partinin daha temsil hakkı kazanmasının sağlanması gibi durumlar sistemi aşırı çok partili sisteme yakınlaştırmaktadır. Ancak diğer taraftan aşırı çok partili sistem kabulünün koşullarından olan partiler arasında ideolojik kaygıların ön planda olması, hükümetin sık sık düşmesi gibi bir durumun varlığı söz konusu değildir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin yapısı gereği böylesi bir durum mümkün olmamaktadır. Yine bu dönemde aşırı çok partili sistemin bir başka özelliklerinden olan sistemde mevcut rejim karşıtı sağ ve sol uçtaki partilerin güç göstermesi gerektiğine ilişkin ölçüt de sağlanmamaktadır. 2018 ve 2023 seçimleri sonucu iktidar dışındaki partiler Sartori'nin ılımlı çok partili sistem için öne sürdüğü iktidarı tedirgin etme, korkutma potansiyelini bünyelerinde barındırsalar da Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin doğası gereği koalisyon ölçütünü sağlamaları mümkün gözükmemektedir. Bu açıdan bakıldığında Türk parti sistemi harmonik birçok partili süreç yaşamaktadır. Tüm bu özellikler göz önüne alındığında bu dönemler AKP üstünlüğünün süreklilik göstermesi açısından hâkim partili bir sistemin olduğu ancak çok partili sistem türlerinden bir sınıflandırma yapmanın zorlaştığı dönemler olmuştur.

Partilerin tek başına iktidar olma gücünden yoksun olmaları diğer bir ifadeyle Cumhurbaşkanlığı seçilebilmek için geçerli oyların salt çoğunluğunun gerekliliği gelecek dönemlerde de partileri ittifaka itebilir ya da yeni bir ittifak oluşumları gerçekleşebilir. İktidar mücadelesi genel itibarıyla ittifak bloklarının bileşenleri arasında geçmekle birlikte bu süreçte temel belirleyici rol ittifakta yer alan en güçlü partiler etrafında şekillenecek gibi gözükmemektedir.

Sonuç

Siyasi partiler olmadan modern siyasal hayat düşünülemez. Modern dünya tarihinde kilit bir kurum olan siyasi partiler siyaset bilimciler tarafından ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Bu incelemelerin başında parti sistemleri dinamiklerini daha iyi anlamak adına parti sistemlerinin sınıflandırması gelmektedir. Siyasi partiler belirli özelliklere göre sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Parti sistemi sınıflandırmasında Duverger, bugün de en çok kullanılan bir yöntemle partilerin sayısı bakımından; tek parti, iki parti ve çok parti şeklinde bir ayrımı esas almıştır. Sartori ise bu ayrımı kabul etmekle birlikte muhalefetin varlığı, şantaj ve koalisyon potansiyeli fonksiyonlarını da göz önünde bulundurmıştır. Parti sayıları ile ideolojik mesafenin birbiriyle ilgili olduğunu ifade eden Sartori, tek partili sistemleri; “gerçek tek partili”, “hegemonik parti”, “hâkim parti” şeklinde alt kategorilere ayırmış, çok partili sistemleri sistemler hakkında ise “ılımlı çoğulcu parti” ve “aşırı çoğulcu parti” olmak üzere iki tür önermiştir. Görüleceği üzere Duverger ve Sartori’nin parti sistemleri sınıflandırmaları oldukça farklı özellikler göstermektedir.

Bu çalışmada parti sistemleri sınıflandırmasında sözü edilen sayısal tipolojiler üzerinden dönemseller olarak Türkiye’de parti sistemleri değerlendirilmiştir. Türkiye’nin parti sistemlerini esas alan çalışmada Türk parti sisteminin farklı deneyimler geçirdiği görülmüştür. Nitekim 1923-1946 yılları arasında siyasal hayata egemen olan parti sistemi başka partilere yer verilmemiş olması hasebiyle tek partili bir nitelik taşımıştır. Ülkemiz açısından 1946 yılına kadar devam eden muhalefetsiz ortam bu yıl yapılan seçimlere mevcudun dışında yeni bir partinin katılmasıyla nihayete ermiştir. 1950 yılı ise iktidarın ilk kez seçimle el değiştirmesine tanık olunan önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir.

1950-1960 arası dönem Türk siyasal hayatında tipik iki partili sistemin egemen olduğu bir süreci ifade etmektedir. 1960-1980 yılları ise Türk parti sisteminin önemli bir değişim ve dönüşüm geçirdiği dönemler olmuştur. Keza 1961 yılı ile başlayan yeni politik yapı sonrası partilerin sayısı artarak bu partilerin yeterli çoğunluğu sağlayamamaları nedeniyle koalisyon dönemleri yaşanmıştır. Bu bağlamda geçmiş yıllarda deneyimlenen tek partili ve iki partili sistem, 1960-1980 arasında ılımlı çok partili ve aşırı çok partili sistemlerin deneyimlenmesiyle sonuçlanmıştır. 1980-2002 arasında ise bu sistem belli bir kesintiye uğrasa da parti sisteminde görülen parçalanmışlıklara yönelik bazı yöntemler uygulanmıştır. 1980-2002 arası dönemde de yeni partilerin kurulmasıyla parlamentoya giren parti sayıları artmış ancak 1960-1970’lerdeki gibi iki büyük parti eksenindeki istikrarlılık bu dönemde ortadan kalkmıştır. 1980-2002 arası dönemde de yine ılımlı çok partili sisteme devam edildiği görülmüştür.

2002 sonrası döneme bakıldığında ise çok farklı bir tabloyla karşı karşıya kalınmıştır. Nitekim bir parti ilk kez altı seçimi üst üste kazanarak hâkim parti konumuna gelmiştir. 2017 anayasa değişikliği neticesinde Parlamenter sisteme son verilerek Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi şeklinde adlandırılan özgün bir hükümet sistemine geçilmiştir. Hükümet sistemi değişikliği parti sistemini de önemli ölçüde değiştirmiştir. Yeni hükümet sistemi döneminde yapılan 2018'deki genel seçimler Türk parti sistemini bu dönemlerde ılımlı çok partili sisteme yakınlaştırmıştır. Ancak yeni sistem gereği meclisteki partilerin koalisyon ortaklığı söz konusu olamayacağından ılımlı çok partili sistemin önemli koşulunu ifade eden bu ölçüt sağlanamamaktadır. 2023 seçimlerinde ise Türk parti sistemi çok partili türlerden ılımlı ve aşırı çok partili sistemin her ikisine de benzemeyen bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönemler AKP'nin üst üste altı yasama döneminde birinci parti olarak başarı göstermesi açısından hakim partili bir sistemin olduğu ancak çok partili sistem türlerinden bir sınıflandırma yapmanın güçleştiği dönemler olmuştur.

Yazar Katkıları: Bu çalışmada yer alan metnin tamamı iki yazarın ortak ve eşit katkıları sonucunda oluşturulmuştur.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır. Tüm yazarlar iş birliği içerisinde bu çalışmayı hazırlamıştır.

Kaynakça

- 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu (1983) Erişim Adresi: <https://www.qsl.net/ta2iz/KANUN/MILLETVK.htm>. Erişim Tarihi: 20.03.2024.
- Ahmad, F. (2019). *Bir kimlik peşinde Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahmad, F. (2020). *Demokrasi sürecinde Türkiye 1945-1980*. Hil Yayın.
- Atılgan, G., & AYTEKİN, E. A. (2017). *Siyaset bilimi kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler*. Yordam Kitap.
- Blondel, J. (1968). Party systems and patterns of government in Western democracies. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 1(2), 180-203.
- Bölükbaşı, M. (2021). Türk parti sistemi üzerine bir yeniden değerlendirme. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 30(2), 277-289.
- Çam, E. (1968). Parti sistemleri ve seçim tekniği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 27(3-4), 209-224.
- Daver, B. (1969). *Siyaset bilimine giriş*. Doğan Yayınevi.
- Duverger, M. (1993). *Siyasi partiler*. (Çev. Ergun Özbudun). Bilgi Yayınevi.
- Duverger, M. (1994). *Siyasal rejimler*. (Çev. Teoman Tunçdoğan). İletişim Yayınları.
- Eğilmez, M. (2018). *Değişim sürecinde Türkiye*. Remzi Yayınevi.

- Erbaş, A. (2022). Türk siyasal yaşamında dönemsel olarak parti sistemleri. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 120-138.
- Fidan, H. (2010). *1920-2010 Türk siyasi tarihi*. Nobel Yayın.
- Gündoğmuş, B. (2021). M. Duverger’in parti ittifakları teorisi ışığında Türkiye’de cumhur ve millet ittifakına yönelik bir değerlendirme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, (27), 29-40.
- Hague, R. & Harrop, M. (2016). *Siyaset bilimi: karşılaştırmalı bir giriş*. (Çev. İbrahim Yıldız, Soner Taslak, İdil Çetin). Dipnot Yayınları.
- Hamdemir, B. & Çelik, A. (2018). Türkiye’de parti sistemleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 67(4), 697-733.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset*. Adres Yayınları.
- Kapani, M. (2015). *Politika bilimine giriş*. BB101 Yayınları.
- Karatepe, Ş. (2011). *Tek parti dönemi*. İz Yayınları.
- Karpat, K. (2007). *Türkiye’de siyasal sistemin evrimi*. İmge Yayınevi.
- Karpat, K. (2021). *Türk siyasi tarihi*. Timaş Yayınları.
- Kızılkaya, S. B. (2022). *Kanun hükmünde kararname ve cumhurbaşkanlığı kararnamesi: karşılaştırmalı bir analiz* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun (1960) Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10682.pdf>. Erişim Tarihi: 20.03.2024.
- Lipset, S. M. (1960). Party systems and the representation of social groups. *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 1(1), 50-85.
- Lipset, S. M. (2000). The indispensability of political parties. *J. Democracy*, 11, 48.
- Metin A. (2019). Türkiye’nin 1960-1980 dönemindeki parti sisteminin değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(3), 598-609.
- Önder, T. (2019). Türkiye’de parti sistemi: tarihsel bir analiz. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 21(3), 511-534.
- Özbudun, E. (1964). M. Duverger’in siyasal partiler ve siyasal partilerin incelenmesinde bazı metodolojik problemler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1), 23-51.
- Özbudun, E. (1977). *Siyasal partiler*. Sevinç Matbaası.
- Özbudun, E. (2003). *Çağdaş Türk politikası*. (Çev. Ali Resul Usul). Doğan Kitap.
- Rokkan, S. (2009). *Citizens, elections, parties: Approaches to the comparative study of the processes of development*. ECPR Press.
- Roskin, M. G., Cord, R. L., Medeiros, J. A., Jones, W. S. (2018). *Siyaset bilimi*. Adres Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1982). Siyasal parti sistemlerini tasnif önerilerine eleştirel bir yaklaşım. *Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 145-167.
- Sarıbay, Y. (2001). *Türkiye’de demokrasi ve politik partiler*. Alfa Yayınları.
- Sartori, G. (1976). *Parties and party systems*. Cambridge University Press.

- Sartori, G. (2005). *Parties and party systems: a framework for analysis*. ECPR Press.
- Sayarı, S. & Dikici Bilgin, H. (2021). *Karşılaştırmalı siyaset temel konular ve yaklaşımlar*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Seçimlerle ilgili kanunların bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun (1965) Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11934.pdf>. Erişim Tarihi: 20.03.2024.
- Taşkın, Y. (2017). *Siyaset*. İletişim Yayınları.
- TBMM (2023). Dönem milletvekilleri sandalye dağılımı, Erişim Adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi>. Erişim Tarihi: 04.02.2024.
- Tekin, Y. & Okutan, Ç. (2011). *Türk siyasal hayatı*. Orion Kitabevi.
- Teziç, E. (2016). *Anayasa hukuku*. Beta Yayınları.
- Uzun, D. C. (2020). Hâkim parti sistemi ve Adalet ve Kalkınma Partisi. *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 3429-3451.
- Ware, A. (2009). *The dynamics of two-party politics: party structures and the management of competition*. OUP Oxford.
- Yanık, M. (2003). Parti sistemleri ve Türkiye uygulamaları. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1-2), 271-282.
- Yüksek Seçim Kurulu Kararı, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/05/20230530M1-1.pdf>, Erişim Tarihi: 08.10.2023.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Çev. Yasemin Saner). İletişim Yayınları.